

Тохиржон Қозоқов
Алижон Воҳидов
Бахтиёр Рузиев

Ахсикент
тадқиқотчилари

ИБРАТ НИГОҲИДАГИ
АХСИКЕНТ

**Ахсикент археология мероси объектини
муҳофаза қилиш ва тадқиқ этиш дирекцияси**

**Тохиржон Қозоқов
Алижон Воҳидов
Бахтиёр Рўзинов**

ИБРАТ НИГОҲИДАГИ АХСИКЕНТ

Тошкент – 2018

Масъул муҳаррир:

Турсунбой Файзуллаев
сиёсий фанлари доктори, профессор

Такризчилар:

Ҳайдаров Заҳриддинбобир Умарович
тарих фанлари номзоди, доцент

Вохидова Комила Абдулазизовна
тарих фанлари номзоди, доцент

Мазкур китоб Наманган давлат университети Илмий-техникавий кенгашининг 2018 йил 10 ноябрдаги 10-сонли йиғилишида муҳокама қилинган ва нашрга тавсия этилган.

Мазкур китоб “Ахсикент тадқиқотчилари” рукни остида нашр этиладиган китобларнинг биринчисидир. Ундаги маълумотлар таниқли маърифатпарвар, шарқшунос олим Исҳоқхон Ибротнинг Ахсикент (Эски Ахси) ёдгорлиги тарихини ўрганиш юзасидан олиб борган изланишлари асосида тайёрланган. Китобда Ибротнинг Ахсикент тарихига бағишланган “Туркистон вилоятининг газити”да чоп эттирган мақолалари ҳамда “Фарғона тарихи” асаридаги маълумотларининг бугунги кундаги аҳамияти ёритиб берилган.

Китоб кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

ISBN: 978-9943-381-6-9-8 © “Наврўз” нашриёти

“Улуг аждодимиз Ибрат тахаллусини ўзига бежиз танламаган экан. Унинг Ватан ва юрт равнағи йўлидаги фидокорона ҳаёти нафақат ўз даврида, балки бугунги кунда ҳам барчамиз учун ҳақиқий ибрат намунаси бўлиб хизмат қилмоқда, десак, адашмаган бўламиз”.

Ўзбекистон Республикаси Президенти
Шавкат Мирзиёев

Муқаддима

Ўзбек маърифатпарвари, тарихчи, тилшунос, шоир, публицист, хаттот, матбаачи Исҳоқхон Жунайдуллаҳўжа ўғли Ибрат ҳозирги Наманган вилоятининг Тўрақўрғон туманида 1862 йилда таваллуд топди. 1878 - 1886 йилларда Қўқондаги Мухаммад Сиддиқ Тунқотар мадрасасида ўқиди. 1887-1892 йилларда Истанбул, София, Афина, Рим, Кобул ва Жидда шаҳарларида бўлди. 1892-1896 йилларда Ҳиндистоннинг Бомбай ва Калькутта шаҳарларида яшади. Сафардан қайтгач, Тўрақўрғонда янги усул мактабини очиб, ёш болаларни илм-маърифатли қилишга киришди. У биринчилардан бўлиб, «Матбаан Исҳоқия» номли литография ташкил қилди. Ибрат янги мактаблар очиш, муаллимлар тайёрлаш, аёлларни саводли, зиёли бўлишларида фаол қатнашган. Ибрат араб, форс, ҳинд, турк, ўзбек ва рус тили сўзларидан

таркиб топган «Луғат ситта алсина», яъни «Олти тилли луғат»ни тузди. Бу асар ўша давр учун катта аҳамият касб этган эди. Ибратнинг ёзувлар тарихига оид «Жомеъ ул-хутут» («Хатлар мажмуи») асарида лотин, юнон, хитой, ҳинд, араб, кирилл ёзувларининг келиб чиқиши, ривожланиш тарихи ҳақида маълумот берилган, илмий-тарихий асарлари («Тарихи Фарғона», «Тарихи маданият», «Мезон уз-замон») эса Қўқон хонлигининг вужудга келишидан то XX асрнинг 30-йилларигача бўлган даврни ўз ичига олган. Ибрат «Туркистон вилояти газети», «Садойи Туркистон», «Садойи Фарғона» газеталарига ёзган мақолалари орқали фан, маърифат ва маданиятни тарғиб этган. Фидойи инсон, 1937 йилда кўплаб ватанпарварлар каби қатағон қурбони бўлди.

Ибратнинг илмий мероси ичида тарихий асар ва мақолалари алоҳида ўрин тутди. Хусусан унинг Фарғонанинг кўҳна тарихи, қадимий шаҳарлар археологиясига оид тадқиқотлари бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Жумладан, мозий Ахсикент харобалари устида олиб борган изланишларини “Тарихи Фарғона” асарида ҳамда

“Туркистон вилоятининг газити” газетасининг 1913 йилги саҳифаларида баён қилган.

Мазкур асар ва мақолаларида Ибрат қўлёзмалар асосида Ахсикент тарихини мухтасар ёритиш баробарида, унинг археологияси, Эски Ахси ёдгорлигининг тузилиши ҳақида қимматли маълумотларни берган.

Исҳоқхон Ибратнинг қатагон қурбонига айланиши айни пайтда унинг илмий меросидан илм аҳлининг бебаҳра қолишига сабаб бўлди. Бу эса ўз навбатида ўтмишимизга оид қатор маълумотларни нотўғри талқин қилинишига, тарихий ҳақиқатнинг сохталаштирилишига олиб келди. Бу бевосита Ахсикент тарихи учун ҳам тааллуқлидир.

Ибрат асарларининг таъқиб қилиниши, оммадан йироқ тутилиши оқибатида XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб “Темурийлар даври Ахсикенти” деган янги тушунча ҳосил қилинди. Натижада Ахсикентни мўғуллар вайрон қилганлиги-ю темурий Умаршайх Мирзо Ахсикентдан 6-8 чакирим ғарброкда Янги Ахси шаҳрини қуришга мажбур бўлганлиги ҳақида фикр пайдо бўлди. Ваҳоланки, бирон бир тарихий асарда бу ҳақидаги хабарга дуч келмаймиз.

Шунингдек, Исҳоқхон Ибрат айнан темурий Умаршайх Мирзо пойтахти саналган Аҳси айнан ҳозирги Эски Аҳси манзилгоҳи эканлигини ўз асар ва мақолаларида муфассал баён этиб кетган эди.

Мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2016 йилнинг 2 ноябрда Наманган вилояти сайловчилар вакиллари билан учрашувида билдирган фикрларидан кейин қадимги Аҳсикент тарихини ўрганиш ва Исҳоқхон Ибрат номини абадийлаштириш, унинг илмий-адабий меросини халққа етказиш борасида амалий ишларга киришилди. Мазкур учрашувда жумладан: "...Бу диёрдаги машҳур Аҳсикент, Мунчоқтепа, Айритом, Муғтепа каби меъморий ёдгорликлар ўтмишда ушбу ҳудудда ўзига хос цивилизация ва бой маданият ривожланганидан далолат беради....

Миллий уйғониш даврининг етук намоёндаларидан бири, Ватан, халқ истиқлоли учун жонини фидо қилган улуғ бобомиз Ибрат домла ҳақида тўхталиб ўтишни ўринли, деб биламан.

Барчамизга яхши маълум, XIX асрда Тўрақўрғон заминидан туғилиб ўсган ноёб истеъдодли бу инсон араб, форс, ҳинд, урду, инглиз, француз тилларини

яхши билган.... Унинг “Фарғона тарихи” деган машҳур асари мамлакатимиз тарихига оид нодир манбаалардан бири эканини сизлар, албатта, яхши биласизлар.

...Улуғ аждодимиз Ибрат тахаллусини ўзига бежиз танламаган экан. Унинг Ватан ва юрт равнағи йўлидаги фидокорона ҳаёти нафақат ўз даврида, балки бугунги кунда ҳам барчамиз учун ҳақиқий ибрат намунаси бўлиб хизмат қилмоқда, десак, адашмаган бўламиз”¹, дейилди.

Юртбошимизнинг таклифи ва ташаббуси билан Тўрақўрғонда Ибрат номидаги музей, боғ ва Наманган давлат университети қошида хорижий тилларни ўргатишга ихтисослаштирилган мактаб ташкил этилди.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Наманган вилояти Тўрақўрғон туманида атоқли маърифатпарвар Исҳоқхон Ибрат номидаги ёдгорлик мажмуасини ташкил этиш тўғрисида”ги 2017 йил 13 апрелдаги ва “Тўрақўрғон туманида Исҳоқхон Ибрат номидаги хорижий тилларга ихтисослаштирилган мактаб-интернатни

¹ Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз.-Тошкент: Ўзбекистон, 2017.-71-75 бетлар.

ташкил этиш тўғрисида”ги 2017 йилнинг 5 сентябридаги қарорлари қабул қилинди. Шу билан бирга Ибрат жамғармаси ҳам ташкил этилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 16 октябрдаги “Наманган вилоятининг Тўрақўрғон туманида «Ахсикент» археология мероси объектини муҳофаза қилиш ва тадқиқ этиш ёдгорлик мажмуасини ташкил этиш тўғрисида” 831-сонли ҳамда Наманган вилояти ҳокимининг 2017 йил 31 октябрдаги 761-қарорлари қабул қилинди. Ушбу қарорлар асосида мажмуани сақлаш, унинг иш фаолиятини самарали ташкил этиш мақсадида вилоят ҳокимлиги муассислигида давлат унитар корхонаси шаклидаги “Ахсикент” археология мероси объектини муҳофаза қилиш ва тадқиқ этиш дирекцияси ташкил этилиб, унинг олдида Ахсикентнинг ҳаққоний тарихини ёритиш, мазкур ҳудудни халқаро туризм маконига айлантириш, Ахсикентдан етишиб чиққан олимлар ҳаёт-фаолиятини ўрганиш ва илмий-бадий меросларини халққа етказиш, дунё музейлари, кутубхоналарида сақланаётган Ахсикентга оид осори-атиқаларни аниқлаш каби кенг кўламли вазифалар қўйилди.

Тарихчи олимларимиз олдида турган галдаги вазифалардан бири заҳматкаш олимнинг илмий меросини чуқур ўрганиш, оммага етказишдир.

Қўлингиздаги ушбу рисола бу борадаги дастлабки қадамлардан ҳисобланади.

**Ўзбекистон Республикаси Президенти
Ш.М.Мирзиёев маърифатпарвар Ибрат меросини
ўрганиш ва халққа етказиш ташаббускори ва
рахнамоси**

*Турсунбой Файзуллаев,
НамДУ профессори, с.ф.д.*

Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев фармон, қарор ҳамда маърузаларида доимо **“Тарихни чуқур ўрганайлик, адолатни қарор топтирайлик”** – деган ғояни илгари сурадилар. Тарих – бу миллатнинг тарбиячиси.

Тарих биз учун воқеа-ҳодисаларни шунчаки акс эттирган китоб ёки жараён эмас. Тарихий хотира эртанги кунимиз пойдеворини мустаҳкамлашга хизмат қилиши, шубҳасиз.

Биз номлари оламга машҳур бўлиб, жаҳон цивилизацияси, маданиятига улкан ҳисса қўшган аجدодларимиз меросини тарих орқали ўрганамиз. Улар билан ҳақли равишда фахрланиб келамиз, руҳланамиз.

Айни пайтда таъкидлаш лозим, бугунги жамиятимизнинг барча жабҳаларига, айниқса илм-фан, таълим тизимларига умидбахш ўзгаришлар шиддат билан кириб келаётган даврда диёримизда

камол топган маърифатпарвар ва алломаларнинг бой маънавий меросларини ёш авлодга етказишимиз гоят долзарб масала бўлиб қолмоқда.

Ҳаммамиз кўриб турибмиз, давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёевнинг вилоятларга ташрифлари чоғида ўша ҳудудлардан етишиб чиққан тарихий шахслар номини улуғлаш, улкан ижодкор ва алломалар меросини ўрганиш билан боғлиқ кўрсатмалари, уларни амалга ошириш чора-тадбирлари белгиланганлигини айтиш адолатдан бўлади.

2016 йил 2 ноябрь куни Учкўрғонда сайловчилар вакиллари билан учрашувда Президентликка номзод Ш.М.Мирзиёев “Наманган қадимдан кўп-кўп истеъдод эгаларининг парвозига қанот берган илоҳий бир макондир. Бу кўҳна заминда туғилиб, ижод қилган кўплаб шоир ва маърифатпарвар шахсларнинг номларини халқимиз ҳурмат билан тилга олади.

Шу ўринда миллий уйғониш даврининг етук намояндаларидан бири, Ватан ва халқ истиқлоли учун жонини фидо қилган Ибрат домла ҳақида тўхталиб ўтишни ўринли деб биламан. Улуғ аждодимиз Ибрат тахаллусини бежиз ўзига танламаган.

Унинг Ватан ва юрт тараққиёти йўлида, фидокорона ҳаёти нафақат ўз даврида, балки бугунги кунда ҳам барчамиз учун ҳақиқий ибрат намунаси бўлиб хизмат қилмоқда, десак адашмаган бўламиз”, - деган эдилар.

Давлатимиз раҳбари бу борада яна шуни ҳам айтдилар: “Бир фикрни сизлар билан ўртоқлашмоқчи эдим. Тўрақўрғонда Ибрат домла ҳаёти ва фаолиятига бағишланган музей борлиги яхши, албатта.

Лекин, савол туғилади: шундай улуг зотнинг халқимиз учун қилган буюк хизматларини бутун мамлакат миқёсида ўқиб ўрганиш, меросини тарғиб қилиш, авлодларга етказиш учун шунинг ўзи етарлими? Менимча, Тўрақўрғонда у кишига атаб замонавий боғ барпо қилиб, ёдгорлик мажмуасини ташкил қилсак, буюк бобомиз олдидаги қарзимизни узган бўламиз.

Бу ер бутун республикамиз аҳолиси учун севимли бир зиёратгоҳга айланиши керак. Нега деганда, бундай фидойи инсонлар ўзбек халқининг фахр-у ифтихоридир”.

Шуни айтиш жоиз, вилоят аҳли, зиёлилар, Ш.М.Мирзиёевнинг бу кўрсатма ва ташаббусларини

буюк маърифатпарвар Исҳоқхон Ибратнинг халқимиз
маънавий-маърифий юксалиши йўлидаги
хизматларига юксак эҳтироми сифатида қабул
қилдилар. Ибрат меросини қайтадан ўрганишга, у
кишини номи билан аталувчи боғ мажмуасини барпо
этишга киришдилар.

2017 йил 7 июль куни вилоятга иккинчи бор
ташриф буюриб, Президентимиз республика ва вилоят
даражасидаги масъул раҳбарлар, нурунийлар,
зиёлилар билан суҳбат жараёнида ушбу комплексда
амалга оширилаётган бунёдкорлик ишларини мазмун
жиҳатдан такомиллаштириш, тил ўргатиш бўйича
махсус мактабни Наманган давлат университети
қошида ташкил этиш, бу ерда Алишер Навоий
номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти
ҳамда Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари
университетлари, Тошкент давлат шарқшунослик
институти ҳамкорлигида хорижий тилларни
ихтисослаштирилган тарзда ўргатиш лозимлигини
таъкидладилар. Ўқитувчи ва ўқувчиларга зарур
шароитлар яратиш, мажмуа атрофини
ободонлаштириш бўйича аниқ кўрсатмалари натижаси
ўлароқ “Ибрат ёдгорлик мажмуасини барпо этиш”,

“Хорижий тилларни ўргатишга ихтисослашган Ибрат мактабини ташкил этиш тўғрисида” ҳукуматнинг ва вилоят ҳокимининг иккитадан махсус қарорлари қабул қилинди. Олий ва ўрта махсус таълим ҳамда Халқ таълими вазирликларининг буйруғлари чиқди.

Вилоят ҳокими Х.Ҳ. Бозаровнинг “Исҳоқхон тўра Ибратга муносиб бўлайлик”, деб вилоят аҳлига Мурожаати оммавий ахборот воситаларида эълон қилинди. Ибрат мажмуасини бунёд этиш умуммамлакат, умумхалқ ҳаракати тусини олди. Қурувчилар, архитекторлар, рассомлар сидқидилдан меҳнат қилдилар.

Натижада, Наманганимизда қиёси йўқ маънавий-маърифий маскан юзага келди. Икки гектардан ошиқ майдонни ташкил этган Исҳоқхон тўра Ибрат мемориал мажмуаси лойиҳа қиймати 13 миллиард сўмдан зиёд мажмуа боғ-ҳиёбон, унинг ўртасида Исҳоқхон тўра Ибратнинг сиймоси, миллий меъморчилик услубидаги айвон, босмахона, илғор технологиялар асосида қурилган мусиқали фаввора, чет тилларига ихтисослаштирилган 400 ўринли мактаб-интернат ва тарихий меъморчилик йўналишида барпо этилган музейни ўз ичига олади.

Ибрат меросини халққа етказишда қисқа вақт ичида мамлакатимизнинг таниқли олимлари, зиёлилари томонидан қатор илмий асарлар, ўқув-услубий қўлланмалар яратилди, тўпламлар чоп этилди. Мақолалар ёзилмоқда, телевидения орқали мунтазам кўрсатувлар берилмоқда.

Жумладан, “Наманганлик маърифатпарварлар” туркумидан дастлабки рисоалар китобхонлар эътиборига ҳавола қилинмоқда. Талабалар ҳам ўқувчи-ёшлар ҳам Ибрат меросини атрофлича ўрганмоқдалар.

Бунинг натижасида кенг жамоатчилик ва ёшларимиз Ибратнинг маърифатпарварлик фаолияти, қимматли маънавий мероси ҳақида янада кўпроқ тушунчаларга эга бўлмоқдалар, десак тўғри бўлади.

Бизга маълумки, мамлакатимизда дунё тамаддуни ва илм-фани ривожига муносиб ҳисса қўшган алломалар, азиз-авлиёлар юрти сифатида шуҳрат топган. Шу боис ҳам аجدодларимиз қолдирган бебаҳо меросни ўрганиш, уларни халққа етказиш доимий эътиборида турибди. Хусусан, давлатимиз раҳбари 2018 йилнинг 2-3 май кунлари учинчи марта вилоятимизга ташриф буюриб, ижтимоий-иқтисодий

**“Наврӯз”
нашриёти**

